

Hans-Albert Rupprecht, *Kleine Einfuehrung in die Papyruskunde*, Darmstadt (Wissenschaftliche Buchgesellschaft) 1994, σσ. XII+274, 4 φωτογραφίαι.

Ὁ συγγραφεὺς τοῦ ὑπὸ κρίσιν ἔργου καθηγητῆς τῆς παπυρολογίας εἰς τὸ πανεπιστήμιον τοῦ Marburg, δὲν προέθετο σκοπὸν νὰ παράσχη νέαν γενικὴν εἰσαγωγὴν εἰς τὴν ἐπιστήμην τῆς παπυρολογίας, οἷα ἡ τῆς Montevicchi (*La Papirologia*) ἢ ἡ τοῦ Μανδηλαρά (*Πάπυροι καὶ παπυρολογία*): οὕτω δὲν γίνεται λόγος περὶ τῆς γλώσσης τῶν μὴ φιλολογικῶν παπύρων, τῆς παλαιογραφίας καὶ χρονολογήσεως τῶν παπύρων καὶ ἄλλων πολλῶν θεμάτων, ἢ ἐξέτασις δὲ τῶν κατὰ τοὺς φιλολογικoὺς παπύρους γίνεται ὡς διὰ βραχυτάτων. Ἐντὶ αὐτοῦ πρόθεσις τοῦ συγγραφέως εἶναι νὰ παράσχη πρόχειρον βοήθημα διὰ τοὺς τὸ πρῶτον ἀσχολουμένους μὲ τὴν παπυρολογίαν, περιέχον ἅμα καὶ παραπομπὰς εἰς τὴν εὐρυτέραν βιβλιογραφίαν· φρονῶν δ' οὗτος ὅτι δὲν εἶναι δυνατὸν ὑφ' ἐνὸς μόνου ἐρευνητοῦ νὰ συγγραφῆ πραγματεία περὶ πασῶν τῶν περιοχῶν τῆς παπυρολογίας, ἐξετάζει κυρίως, μετὰ τὴν ἀπαραίτητον γενικὴν εἰσαγωγὴν, τὰ τῆς διοικήσεως, τῶν ὁποίων ἡ γνῶσις συντελεῖ εἰς τὴν κατανόησιν τῶν ἐγγράφων, καὶ τὸ νομικὸν σύστημα, τοῦτο μὲν ἕνεκα τῆς διαφωνίας τοῦ ἑλληνικοῦ δικαίου πρὸς τὰ ῥωμαϊκὰ καὶ τὰ σύγχρονα συστήματα, τοῦτο δὲ ἐπειδὴ ἡ ἑκθεσις τῶν κατ' αὐτὸ ἐν *Handbuch der klassischen Altertumswissenschaft* χρονίζει (προλόγου σ. XI).

Τοῦ ἔργου προτάσσεται βραχὺς πρόλογος (σσ. XI-XII), ὅπου ὁ συγγραφεὺς γνωστοποιεῖ τὰς προθέσεις του. Εἰς τὸ πρῶτον κεφάλαιον (σσ. 1-42), τὸ ὁποῖον ἐπιγράφεται Γενικὸν Μέρος, γίνεται διάληψις περὶ τῆς ἐννοίας καὶ τῆς ὀνομασίας τῆς παπυρολογίας, τῆς παρασκευῆς τοῦ παπύρου, τῆς ἐξαπλώσεως αὐτοῦ κατὰ τόπους (ἦτοι τὸ μὲν ποῦ ἐγένετο αὐτοῦ χρῆσις κατὰ τοὺς ἀρχαίους χρόνους, τὸ δὲ ποῦ ἀνευρίσκεται σήμερον), τῆς ἱστορίας τῶν παπυρικῶν εὐρημάτων, τῶν μεθόδων συντηρήσεως καὶ ἀποκαταστάσεως αὐτῶν (ἀπλῆ ὑποτύπωσις), τῆς ἐκδοτικῆς «τεχνικῆς», τῶν σχετικῶν πρὸς τὸ ἐπὶ παπύρου γεγραμμένον κείμενον τεχνικῶν στοιχείων (*βίβλος, χάρτης* κ.τ.δ., recto-verso, transversa charta κ.τ.δ.), τῆς ἐπὶ παπύρου γραφῆς (ὄργανον γραφῆς, συνεχῆς γραφή, βοηθητικὰ σημεῖα, συντομογραφίαι, ταχυγραφία, εἰκονογραφίαι), τῶν ζητημάτων τῶν ἐχόντων σχέσιν πρὸς τὴν ὀργάνωσιν τῆς παπυρολογικῆς ἐπιστήμης καὶ τῶν «βοηθητικῶν μέσων» τῆς παπυρολογίας, εἰς τὰ ὁποῖα ὁ συγγραφεὺς καταλέγει τὸ γνωστὸν σύστημα τῶ Leiden, τὰ κατὰ τὸ ἐν Αἰγύπτῳ ἡμερολόγιον, τὰ ποικίλα μέτρα καὶ σταθμὰ, τὸ νομισματικὸν σύστημα, τὰ ἀριθμητικὰ σημεῖα, ἐκλογὴν συντομογραφίσεων καὶ συμβόλων, ἐκδοδομένας συλλογὰς καὶ καταλόγους ἐγγράφων καὶ ποικίλα ἐπιστημονικὰ βοηθήματα (οἷον λεξικά, γραμματικάς, φωτογραφικὸν ἀρχεῖον, βιβλιογραφίαν).

Τὸ δευτέρον κεφάλαιον (σσ. 43-93) ἐπιγράφεται Κράτος καὶ Διοίσεις, εἶναι δὲ διηρημένον εἰς πέντε μέρη. Τούτων τὸ πρῶτον εἶναι ἐπιγεγραμμένον «Γενικὴ Διοίσεις», διαλαμβάνει δ' ἐν αὐτῷ ὁ συγγραφεὺς περὶ κεντρικῆς διοικήσεως, διαιρέσεως τῆς χώρας καὶ κρατικῶν λειτουργῶν κατὰ τὴν πτολεμαϊκὴν περιόδον, περὶ τῶν αὐτῶν ζητημάτων, προσέτι δὲ καὶ περὶ μητροπόλεων καὶ λειτουργιῶν κατὰ τὴν ῥωμαϊκὴν περιόδον, περὶ διαιρέσεως τῆς χώρας καὶ διοικητικῆς δομῆς κατὰ τὴν βυζαντινὴν περιόδον, τέλος δὲ περὶ τῶν ἑλληνικῶν πόλεων τῆς Αἰγύπτου (Ναυκράτους, Ἀλεξανδρείας, Πτολεμαῖδος καὶ Ἀντινοσπόλεως) καὶ τῆς ἰδιαιτέρας αὐτῶν διοικητικῆς δομῆς· παράκειται δ' ἐν τέλει σύνοψις καταλόγων λειτουργῶν ἐκάστης τῶν τριῶν περιόδων. Τὸ δευτέρον μέρος, ἐπιγεγραμμένον «Οἰκονομικὸν Σύστημα καὶ Φόροι», πραγματεύεται τὴν οἰκονομικὴν διοίκησιν καὶ τὸ οἰκονομικὸν ἐπιτελεῖον, τὴν εἰσπραξίν τῶν φόρων, τὰ ποικίλα εἶδη φόρων, τὰ κατὰ τὴν φορολόγησιν καὶ τὰ μέσα φορολογικοῦ ἐλέγχου ἐν ἐκάστη τῶν τριῶν περιόδων,

τὰς ὁποίας ἐξετάζει ἡ ἑλληνικὴ παπυρολογία, τὸ δὲ τρίτον, τοῦ ὁποίου ἡ ἐπιγραφή « Ὁ Στρατός », τὰ κατὰ τὸν θεσμόν τοῦτον ἐν ἐκάστη τῶν τριῶν περιόδων (ἰδίᾳ δὲ τὰ κατὰ τὰς κληρουχίας τῆς πτολεμαϊκῆς περιόδου). Τὸ τέταρτον μέρος ἐπιγράφεται « Ἱερά », εἶναι δ' ἐν αὐτῷ ὁ λόγος περὶ τῆς κατὰ τὴν πτολεμαϊκὴν, εἴτα δὲ τὴν ῥωμαϊκὴν περιόδον ἀναμείζωσ τοῦ κράτους εἰς τὴν διοίκησιν καὶ τὰς προσόδους τῶν ἱερῶν τῶν αὐτοχθόνων, ἐν δὲ τῷ πέμπτῳ, τὸ ὁποῖον ἐπιγράφεται « Ἐκκλησίαι », περὶ ἐκκλησιῶν καὶ μονῶν κατὰ τὴν βυζαντιακὴν περιόδον.

Τὸ τρίτον κεφάλαιον, τὸ μακρότατον τοῦ βιβλίου (σσ. 94-153) ἐπιγράφεται Δίκαιον, εἶναι δὲ διηρημένον εἰς πέντε μέρη. Τούτων τὸ πρῶτον ἔχει ἐπιγραφὴν « Νομικὸν Σύστημα », ἐξετάζει δὲ ὁ συγγραφεὺς διὰ βραχέων τὰ ἐπικρατοῦντα ἐν Αἰγύπτῳ κατὰ τὴν πτολεμαϊκὴν καὶ ῥωμαϊκὴν περιόδον συστήματα δικαίου (αἰγυπτιακόν, ἑλληνικόν καὶ ῥωμαϊκόν) καὶ ποιεῖται λόγον περὶ τῶν δικαιοπρακτικῶν ἐγγράφων, κυρίων πηγῶν τῆς νομικῆς παπυρολογίας καὶ περὶ τῶν σχετικῶν προβλημάτων τῆς ἐρεῦνης. Τὸ δεύτερον μέρος, τὸ ὁποῖον ἐπιγράφεται « Ἰδιωτικὸν Δίκαιον », περιλαμβάνει « Γενικά » (περὶ φυσικῶν προσώπων, ἐνώσειον προσώπων, ἀντιπροσωπεύσεως), « Οἰκογενειακὸν καὶ Κληρονομικὸν Δίκαιον » (περὶ γάμου, κληρονομικοῦ δικαίου), « Δίκαιον Ἐνοχικῶν Συμβάσεων Γενικῶς », ἔχον ὑποκείμενον τὴν νομικὴν φύσιν τῶν ἐπὶ παπύρων σωζομένων τοιοῦτων συμβάσεων, « Τύπους Συναλλαγῶν Ἐνοχικοῦ Δικαίου » (ὠνήν, παραχώρησιν, δάνειον, ἀγορὰν ἐπὶ προθεσμίᾳ καὶ ἐπὶ πιστώσει, παρακαταθήκην, μίσθωσιν, ἀντίχρησιν, μεικτὰς μορφάς, συμβάσεις ναυλώσεως καὶ μεταφορᾶς, δωρεάν, ἐντολήν, ἔταιρειαν καὶ κοινωνίαν, διαίρεσιν, προσωπικὰς ἀσφαλείας), « Ἐμπράγματον Δίκαιον » (περὶ κυριότητος καὶ κατοχῆς καὶ περὶ ἐμπραγμάτων ἀσφαλειῶν)· ἀκολουθεῖ τὸ τρίτον μέρος, ἐπιγεγραμμένον « Σύστημα τῶν Ἐγγράφων », ὅπου γίνεται λόγος περὶ τῶν τύπων δημοσίων καὶ ἰδιωτικῶν ἐγγράφων τῶν τριῶν περιόδων (μετὰ καὶ σχηματικῆς ἐπισκοπῆσεως τῆς δομῆς τῶν ἐπὶ μέρους τύπων ἐγγράφων), περὶ τῆς φύσεως τῶν ἐγγράφων (ἀποδεικτικῶν ἐγγράφων), περὶ γραφείων καὶ ἀρχείων καὶ περὶ θεσμῶν ἐλέγχου δι' ἐγγράφων (καταγραφῆς, βιβλιοθήκης ἐγκτήσεων, ἀνακρίσεως). Τὸ τέταρτον μέρος ἐπιγραφόμενον « Διαδικασία καὶ Ἀναγκαστὴ Ἐκτελέσεις », διαιρεῖται εἰς τὸ περὶ « Συστήματος Δικαιοσύνης » ἐν ἐκάστη τῶν τριῶν περιόδων τμήμα καὶ εἰς τὸ περὶ « Ἀναγκαστῆς Ἐκτελέσεως » (ἐξετάζονται τὰ ζητήματα τῆς « ῥήτρας πράξεως » (ἢ δὲ *πράξις ἔστω... καθάπερ ἐκ δίκης*), τοῦ Πέρσου τῆς ἐπιγονῆς καὶ τῆς διαδικασίας τῆς ἀναγκαστῆς ἐκτελέσεως), τὸ δὲ πέμπτον ἐπιγράφεται « Ποινικὸν Δίκαιον καὶ Δίκαιον Ἀδικοπραξιῶν ». Εἰς τὸ τέλος τοῦ κεφαλαίου (σσ. 152-3) παραπῆγνυται « Παράρτημα: Ἐπισκοπήσεις Νομικῆς Βιβλιογραφίας καὶ Ἀνασκοπήσεις Πηγῶν ».

Τὸ τέταρτον κεφάλαιον (σσ. 154-183), ἐπιγραφόμενον Κοινωνικὴ καὶ Οἰκονομικὴ Ἱστορία, ἐξετάζει εἰς τὸ πρῶτον μέρος, ἐπιγραφόμενον « Πληθυσμός », τὸ ζήτημα τῆς κατατάξεως τῶν ἐκ παπύρων γνωστῶν προσώπων εἰς ομάδας πληθυσμοῦ, τὴν διάρθρωσιν τοῦ πληθυσμοῦ, τοὺς δεσμοὺς (γάμους κ.τ.δ.) μεταξύ Αἰγυπτίων καὶ ἐπηλύδων, τὴν ἀνάμειξιν αὐτοχθόνων καὶ ἐπηλύδων, τὸ πρόβλημα τοῦ ἑλληνιστικοῦ « μεικτοῦ πολιτισμοῦ », τὸν ἰουδαϊκὸν πληθυσμόν, τοὺς ἀριθμοὺς (μεγέθη) πληθυσμοῦ, τὸν προσδοκώμενον χρόνον ζωῆς, τὴν ἔνδημον (ἐσωτερικὴν) μετανάστευσιν· παρατίθεται δὲ καὶ σύνοψις δημοσιευμένων ἐρευνῶν ἐπὶ μεμονωμένων περιοχῶν ἢ περιφερειῶν. Τὸ δεύτερον μέρος ἐπιγράφεται « Γῆ καὶ Γεωργία », γίνεται δὲ λόγος περὶ τῆς νομικῆς κατατάξεως τῆς γῆς τῆς Αἰγύπτου, τῆς καλλιέργειας καὶ τῆς ἀρδεύσεως, τὸ δὲ τρίτον, « Ἐμπορία καὶ Ἐπιτηδεύματα », ἔχει ὑποκείμενον τὴν ἔμπορίαν, τὰ μονοπώλια, τὴν χειρωνακτικὴν ἐργασίαν καὶ τὰ ἐπιτηδεύματα.

Τὸ πέμπτον κεφάλαιον (σσ. 184-202), ἐπιγεγραμμένον Θρησκεία, διαιρεῖται εἰς τὰ περὶ εἰδωλολατρικῶν θρησκειῶν (ἐπισήμου λατρείας, λατρείας τῆς Σαράπιδος, τῶν κατὰ τὰς ταφάς, τοῦ ἱερατείου), τὰ περὶ Χριστιανισμοῦ (διαδόσεως τῆς πίστεως, χριστιανικῶν παπύρων, τεχνικῶν στοιχείων ἔχοντων σχέσιν πρὸς τὰ χριστιανικὰ κείμενα, ὅπως εἶναι ἡ ἐπικράτησις τοῦ κώδικος καὶ αἱ συντομογραφῆσεις τῶν *nomina sacra*, τάσεων τῆς πίστεως) καὶ τὰ περὶ μαγείας.

Τὸ ἕκτον κεφάλαιον (σσ. 203-213) ἐπιγράφεται Λογοτεχνία, Ἐκπαίδευσις καὶ Σχολεῖον· εἰς τὸ πρῶτον μέρος, «Λογοτεχνία», ὁ συγγραφεὺς ποιεῖται λόγον περὶ παπύρων σφζόντων γνωστὰ καὶ ἄγνωστα κείμενα καὶ περὶ παπύρων διαφόρων περιοχῶν μαθήσεως. Τὸ δεύτερον μέρος ἐπιγράφεται «Εἶδησις τῶν Στοιχείων τοῦ Ἄλφαβήτου καὶ Γλῶσσα» καὶ τὸ τρίτον «Σχολεῖον-Ἐκπαίδευσις», γίνεται δὲ βραχὺς λόγος περὶ τῶν ζητημάτων τούτων.

Δι' ἕκαστον θέμα, περὶ οὗ γίνεται λόγος εἰς τὰ ἕξ κεφάλαια, παράκειται πλουσία σχετικὴ βιβλιογραφία.

Ἀκολουθοῦν εἰς παράρτημα (σσ. 215-61) Χρονολογικὸς Πίναξ τῆς ἱστορίας τῆς Αἰγύπτου ἀπὸ τοῦ 650 π.Χ. μέχρι τοῦ 641 μ.Χ., Περαιτέρω Βιβλιογραφικαὶ Ὑποδείξεις (παπυρολογικὰ περιοδικὰ συγγράμματα, συνέδρια παπυρολόγων, πρακτικὰ ἄλλων συνεδρίων σχετικῶν, πανηγυρικοὶ τόμοι) καὶ Πίναξ Ἐκδόσεων Παπύρων καὶ Ὀστράκων ἐξικνούμενος μέχρι τοῦ Σεπτεμβρίου 1993 (προλόγου σ. XII)· οὗτω περιελήφθη εἰς αὐτὸν καὶ ἡ μάλιστα πρόσφατος (1993) ὑπὸ τοῦ καθηγητοῦ Β. Μανδηλαρᾶ ἔκδοσις τῶν Παπύρων τῆς Συλλογῆς P. Sta. Xyla τόμ. I τῆς Ἑλληνικῆς Παπυρολογικῆς Ἑταιρείας. Κατακλείουν τὸ ἔργον Εὐρετήριον ἐλληνικῶν, γερμανικῶν καὶ λατινικῶν ὄρων (σσ. 263-72), χάρτης τῆς Αἰγύπτου τῆς πτολεμαϊκῆς καὶ ῥωμαϊκῆς περιόδου (σ. 273) καὶ τέσσαρες φωτογραφίαι παπύρων.

Κατὰ τὴν ἄλλως ἐπιμεμημένην τύπωσιν παρεισέφησαν τινα σφάλματα εἰς ἑλληνικὰς λέξεις, ὧν σημειούμεθα σ. 43, στίχος 16 γρ. *ἐφημερίδες*, σ. 56, στίχος 11 γρ. *ὑπομνηματογράφος*, σ. 73, στίχος 10 γρ. *οἰκονόμος*, σ. 74, στίχος 35 γρ. *χειρωναξίον*, σ. 84, στίχος 42 γρ. *πρὸς*, σ. 122, στίχος 13 γρ. *ἔδωκεν*.

Ἰδίας μνείας ἀξία εἶναι ἡ ἐξαίρετος σαφήνεια, μεθ' ἧς ἐκτίθενται τὰ ποικίλα θέματα καὶ ἡ περίληψις εἰς τὸ βιβλίον διαφόρων θεωρητικῶν ζητημάτων (ἐπὶ παραδείγματος βλ. σσ. 113-4), ὅπου ἐπίσης τὸ πλούσιον θεματικὸν περιεχόμενον. Κατὰ ταῦτα ἡ *Εἰσαγωγή* τοῦ καθηγητοῦ Rupprecht ἀποβαίνει χρησιμώτατον βοήθημα κυρίως εἰς τὸν ἀσχολούμενον περὶ τὴν νομικὴν παπυρολογίαν, διὰ τὴν ὁποῖαν ἐλάχιστα βοηθήματα ὑπάρχουν, ἀλλὰ καὶ εἰς πάντα βουλούμενον νὰ ἐπιχειρήσῃ τῆ μελέτῃ τῶν μὴ φιλολογικῶν παπύρων.

ΔΗΜΟΚΡΙΤΟΣ Β. ΚΑΛΤΣΑΣ

Φιλόδημος, *Περὶ οἰκονομίας*. Ἀπόδοσις στὴν νεοελληνικὴ: Εὐστάθιος Μανιάτης. πρόλογος-Σχόλια: Χρήστος Μπαλόγλου. Ἀθήνα, ἔκδ. Ἐλεύθερη Σκέψις, 1994, σσ. IV+164.

Ἡ καλαισθητος αὕτη ἔκδοσις, ἣτις παρουσιάζει διὰ πρώτην φοράν εἰς τὴν Ἑλλάδα ἔργον τοῦ ἐπικουρείου φιλοσόφου Φιλोधήμου (110-40 π.Χ.) ἐκ Γαδάρων τῆς Φρυγίας, ἀποτελεῖ προῖον συνεργασίας ἐνός φιλόλογου, τοῦ Ε. Μανιάτη καὶ ἐνός οἰκονομολόγου, τοῦ Χρήστου Μπαλόγλου, ὅστις ἔχει παρουσιάσει τὰ τελευταῖα ἔτη ἀρκετὰς μελέτας, λίαν πρωτοτύπους κατὰ τὴν ἀποψίν μας, διὰ τὴν οἰκονομικὴν σκέψιν τῶν Ἑλλήνων¹. Προῖον μακρᾶς κυοφορίας εἶναι ἡ παροῦσα ἐρ-